

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Куделко С.М. Історичний час українського народу // Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу: Харківський історіографічний збірник. – Харків: НМЦ “СД”, 2002. – Вип. 5. – С. 25 – 31.

При використанні матеріалів статті обов’язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов’язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов’язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

ІСТОРИЧНИЙ ЧАС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Так само, як кожне фундаментальне відкриття у фізиці супроводжується створенням нової моделі часу [1, с. 162], зміни парадигми в гуманітарних науках приводять до нової інтерпретації історичного часу.

Сьогодні в істориків у моді антропологічний погляд на минуле. Набули розвитку такі напрямки, як історія ментальностей, мікроісторія, історія повсякденності і власне історична антропологія. На цій основі проводиться своєрідна «інвентаризація» усього, що було досягнуто попередньою історичною наукою. Також переглядаються і схеми, що пов'язані з періодизацією історичного процесу. Ф. Арьєс відзначає, що явища, які ще вчора вважалися нашою сучасною історією, стрімко стають минулим, занурюючись в океан «іншого» [6, с. 28]. На цій основі по-іншому висвітлюються різноманітні епохи, їхнє місце в повсякденному історичному процесі. Новим, більш глибоким історизмом наповнюються праці служителів Клію. На наш погляд, почуття це природжене, як, наприклад, музичний слух або математичні здібності. Кожна людина їм наділена в більшій чи меншій мірі. Амплітуда відчуття історичного часу велика: від повного неприйняття до дуже загостреного вловлювання найменших його зрушень. Історик, що наділений таким чуттям, відразу помічає ту важковідчутну грань, що зникає, між дійсним і минулим, між різними епохами, чуйно вловлює він і неісторичні експлікації.

Проблеми періодизації тісно пов'язано з проблемами загального і особливого. При цьому, як тільки починається сходження від одиничного й особливого до спільного і загального, інакше кажучи, як тільки ми відкидаємо своєрідну історичну оболонку явища, так відразу втрачається його специфіка, його історична суть, зникає колорит епохи. Явище перестає бути конкретно-історичним. Таким чином, тільки діалектичний зв'язок одиничного, особливого, спільного і загального дозволяє нам охопити явище в усій його історичній повноті. Якщо ж, навпаки, історик не зходить до спільного і загального, то перед нами — строката картина одиничних неповторних фактів, опис яких, з одного боку, може зайняти читача, але, з іншого боку, не допоможе далеко просунутися на шляхах пізнання минулого (дурна безкраїсть емпіричних фактів).

При аналізі історичного часу різних народів його асинхронність дозволяє нам бачити різноманітні темпи, ритми розвитку цих народів і ци-

вілізацій. При цьому зробити це непросто через те, що всі грані, рубежі в історії виявляються хиткими, умовними, що залежать, у тому числі, і від об'єкта нашого дослідження. Вони виявляються одними, якщо в центрі нашої уваги економічний розвиток, іншими — якщо ми досліджуємо політичну сферу, культуру і т. д. Політичному перевороту звичайно передують тектонічні зрушення в ідеології, форма державного устрою залежить від рівня розвитку продуктивних сил і т. п. Це — об'єктивна основа для конструювання різноманітних періодизацій і встановлення меж того чи іншого відрізка історичного часу. Наочний приклад: перехід від барокко до класицизму в Україні ніяк не був пов'язаний зі змінами в державному устрої. Таким чином, виходячи з одних умов розвитку суспільства, він пройшов ряд етапів, з інших — якісно не змінився. Мало сенсу шукати відповідь на питання: яка періодизація вірніша? Швидше за все, вони створювалися для різних цілей, і в основу їхніх системоутворюючих принципів було покладено різноманітні критерії. Це наочно демонструє ту істину, що суспільні процеси, що відокремилися, мають відносну автономність свого розвитку. З асинхронністю історичного процесу тісно пов'язано такі поняття, як «передове», «запізніле у своєму розвитку», «відстале» і т. п. характеристики.

Синтетичність поняття «історичний час» робить його аналіз непростою процедурою, де важливо усвідомити і наші сьогоденні прийоми і методи, методологічні регулятиви, за допомогою яких ми пізнаємо ту або іншу епоху. Академік Є. М. Жуков писав: «У теоретичному змісті співвідношення між науковою періодизацією історії і реального історичного процесу відповідає діалектиці взаємозв'язку логічного й історичного. Не можна цілком ідентифікувати ці два поняття, але не менше помилково протиставляти їх одне одному, тому що логічне, у остаточному підсумку, теж історичне» [4, с. 12]. Що означає «створити періодизацію»? Виходить, навчитися вимірювати історичний час, але не тільки вимірювати, але й розуміти його, що більш складна задача.

Довгий час українська історія не виділялася з російської або радянської історії. На неї повною мірою було поширено також періодизації історії Росії та СРСР, що створені на Заході в рамках євразійської концепції, концепції Дж. Тойнбі, дуалістична концепція Д. Білінгтона, «маятникова» концепція Булларда і Карра та ряд інших. Останнім часом у всьому світі (і в нас у тому числі) стали більше уваги приділяти різноманітним періодизаціям і класифікаціям, створеним на базі цивілізаційного підходу, і в т. ч. розподілу народів на так називані «чоловічі» і «жіночі». Ряд дослідників схиляються до того, щоб бачити в українському етносі верховенство жіночого початку. Сучасна дослідниця М. Гримич відзначає: «Природа сакрального в українському традиційному світогляді і відповідно надприродного, божественного мають тен-

денцію до жіночої статі...» [5, с. 367]. Навіть у козацтві, унікальному для історії України явищі, був культ Покрови — військовий культ, у той час як у воєнізованих товариствах характерним був пошук покровителя в чоловічих божествах. Увага до гендерних проблем дозволяє чіткіше окреслити національний характер, побачити національні риси в несподіваному ракурсі.

Який історичний час українського народу? На якому відрізку символічного циферблата знаходиться сьогодні стрілка цього другого за чисельністю слов'янського народу? Відповіді на ці питання шукають політологи і соціологи, економісти і етнологи, не залишаються осторонь і історики.

Відомо: від країни до країни і від народу до народу історичний час тече неоднаково. Він то пришвидшується на переломних рубежах історії, то уповільнює свій біг, тупцює на місці, а то й починає текти назад. Що стоїть за розпадом СРСР у 1991 році? Настання на годиннику історії народів СРСР хвилини, коли вони досягли певного рівня зрілості, можливості (і необхідності) жити самостійно і коли стара оболонка у вигляді СРСР їм стала вже непотрібна або коли на тому же годиннику історичного часу російського народу пробив час переходу до громадянського суспільства (із посиленням початків самоврядування, децентралізацією, демократизацією і т. п.), і тоді наш народ і знайшов свою незалежність? «Молодому українцеві потрібно вчитися по-новому і знати, що не Україна одділилась від Союзу першою, а Росія вийшла з того Союзу РСР на два місяця раніше від України», — відзначає В. Я. Сватенко [3, с. 144–145]. Може бути, деякі наші сьогоднішні проблеми — результат того, що незалежність наша країна знайшла в контексті глобальних змін у Східній Європі й у цьому сенсі вона була «приречена» на незалежність? Як у свій час, в епоху утворення централізованих держав, народи, що оточували Росію, фактично були приречені на те, щоб тим або іншим шляхом бути включеними до складу Російської централізованої держави. Тим часом, сучасна українська історична наука (як і її сестри в Грузії і Литві, Білорусі і Молдові і т. д.) запевняє, що незалежність — це, насамперед, результат національно-визвольної боротьби. Звідси та старанність при доборі прикладів і у вишукуванні імен, увага до репресованих, дисидентів, всіляких інакомислячих, для обґрунтування цієї тези — відмова попередній епосі в будь-яких позитивних рисах (по суті, це відмова визнання за історичним процесом його природньо-історичного характеру). У повному обсязі репродукується кліше правої американської і західноєвропейської політології про СРСР як «імперію зла». Цей підхід актуалізує і реанімує теорії вже минулих етапів історичного розвитку (теорії національної держави, «національної ідеї»,

особливого шляху і т. д.). У цьому ж ряду — пониження ролі народних мас за рахунок випинання всіляких еліт* (насамперед «національно свідомої»).

І це не випадково. Перехід до сучасних політичних націй можливий лише під керівництвом «еліти», тобто авангарду народу, що виробляє відповідну ідеологію, створює політичні структури, у широкому розумінні виробляє культуру нового часу, насамперед міську. Відбувається це в індустріальну епоху. В Україні — це період другої половини XIX і все XX сторіччя. Але якщо ми залишимо зараз без уваги другу половину XIX сторіччя, коли тільки склалися передумови сучасної української політичної нації (перша українська політична партія в Наддніпрянській Україні виникла лише в 1900 р.), то це — період XX ст. Період перетворення української нації з сільської на міську, період, коли маси опанували нормативну українську літературну мову (основи якої заклав Т. Г. Шевченко ще в середині XIX ст.) і яка в силу інертності українського історичного процесу XIX ст. прийшла до українського народу лише в результаті українізації 20–початку 30-х років минулого сторіччя. Саме в XX ст. відбулася консолідація української нації і в географічному, і в політичному плані, закріпилися такі атрибути державності, як столиця, зовнішні кордони і т. д.

Сьогодні Україна, у числі інших країн СНД, опинилася в групі держав із «економікою, що наздоганяє». А втім, це останнє твердження дуже умовне: тому що глибока системна криза в усіх галузях життєдіяльності суспільства, що охопила нашу батьківщину наприкінці XX ст., продовжується, і наша економіка нікого не наздоганяє. Історичний час уповільнив свій біг.

Причина такого положення значною мірою криється в ментальності нашого народу (принаймні, його політичного істеблішменту), коли вихід з історичної безвиході намагаються знайти не на шляхах синтезу досягнень раннього соціалізму з елементами так званого «постіндустріального суспільства», а в запереченні перших і в прагненні повернутися до вихідного історичного часу — буржуазного суспільства індустріального типу. Таким чином, «переграти» історію, мовби наново пройти шлях свого розвитку у XX ст.

Що може дати Україні, її народу «повернення» у дорадянські часи? Воно може, в принципі, відкрити шлях або (1 варіант) до раннього соціалізму (шлях пройдений і відкинтий), або (2 варіант) до тоталітарної диктатури, заснованої на національній ідеї — у сучасному світі цього Україні не дозволять зробити зовнішні сили (якщо внутрішній стримуючий чинник не спрацює), або (3 варіант) шлях до постіндустріального

* Слід відзначити: у радянські часи значення політичних та інших еліт недооцінювалося.

суспільства. Але для останнього, найбільш прийняттого шляху потрібно відродити деякі риси старого соціалізму (звичайно, на новому рівні). Ось проти цього і повстає ментальність. Звідси стагнація, крутіня на місці, безперспективність реформ, що проголошено. Свідомість значної частини українського народу усе ще відбиває епоху кризи раннього соціалізму і боротьби за його (раннього соціалізму) подолання. І все ж на наших очах відбувається становлення сучасної української політичної нації, серцевиною, ядром якої є традиційний український етнос. Новій за змістом спільності «старі» українці передадуть у спадщину свою назву, мову і територію, але не дадуть виняткової генетичної кровності з теперішнім українським етносом. Українцем буде вважатися кожен, хто має українське громадянство.

Одна з перешкод на шляху перетворення українців у політичну націю — те, що не завершився процес консолідації українського народу: історичний час західних українців, який очевидно інший ніж у східних. Саме Галичина є сьогодні вектором внутрішньополітичного розвитку в напрямку створення національної держави, на інших територіях України переважають тенденції, що пов'язані з вибором різноманітних варіантів розвитку в напрямку до громадянського суспільства. Ці дві тенденції вищадливо переплітаються, й у результаті «ідеологія» держави носить еклетичний характер (*див.*, наприклад, чинну нині Конституцію України).

Якщо звернутися до лінійних схем розвитку, то можна визначити місце українського народу на висхідній лінії, що сходить до сучасної політичної нації.

Сучасна українська історична наука (значною мірою інтуїтивно) шукає доленосний історичний час свого народу і знаходить його в державі Богдана Хмельницького, у Київській Русі, у національній революції 1917–1921 рр. Вона зв'язує цей час перш за все з проблемою здобуття незалежності, тобто тільки з політичною складовою. А втім, національна держава — аж ніяк не відкриття нашого народу; «відкриттями» можуть бути ті форми існування суспільства, що, володіючи рисами самобутності, як правило, потім повторюються в інших частинах нашої планети.

Ще одна обставина. Як нам ставитися до того факту, коли в одних сферах життєдіяльності суспільство робить прорив уперед або навіть якщо якась окрема особистість досягає у своїй творчості нових, не бачених людством раніше результатів? Виходить, творчість цієї конкретної особистості і є її історичний час, що збігається з календарним. Широко поширене твердження «такий-то обігнав свій час» — не більш, ніж метафора. Навіть найяскравіша в історії людства особистість не може обігнати свого часу, а може лише з максимальною повнотою його відбити. Доли таких людей звичайно складаються трагічно (чим більш

відстале суспільство, у якому їм доводиться діяти, тим більше нерозуміння і протидії вони зустрічають на своєму шляху). Звідси ж і погляд на еміграцію найчастіше як на пошук окремими індивідуумами і цілими прошарками населення територій, де їхній соціальний час виявиться в близькорідній обстановці. Наприклад, міграція в XVIII–XX ст. багатьох представників творчої еліти України до Петербурга і Москви, тому що на батьківщині вони не мали умов для розкриття талантів. Цікаво відзначити: коли в наш час установився діалог між українцями незалежної держави і представниками діаспори, то з'ясувалося, що в них різний історичний час. Українці діаспори не поспішають повернутися на землю батьків і дідів, а жителі України з подивом виявили, що, незважаючи на весь вплив «русифікації» і «советизації», їхні співвітчизники стоять ближче до традиційного типу українця, ніж побратими в діаспорі.

Вважають, що історичний час у українців більш нерухомий, ніж у більшості їхніх навролишніх і черезполосно з ними мешкаючих народів. Споглядально-мрійливий тип українця добре відомий нам із класичної літератури. Як образно висловився Г. Водичка: «Україна — це капище незворушних мудреців. Наш головний ритуал — наполегливе очікування безплатного дива. Кажуть, під лежачий камінь вода не тече. Українці з цим не згодні. Ми триста років сидьма сиділи в центрі Європи й чекали самостійності. Бог не стерпів цього зухвальства і вчинив диво. Задоволені результативністю своєї релігії, ми чекаємо інших див. Приміром, процвітання й добробуту» [2].

У наведеній цитаті дуже рельєфно проступає ще одна риса української ментальності — амбівалентність при сприйнятті минулого, причому маятник самооцінки розгойдується дуже енергійно: від невтримного самовихваляння до самознищення, що юродствує. Показово, що автор вищенаведеної цитати «недогледів» за останні 300 років (чому не 500? Певне, виключав епоху Визвольної війни) період соціальної перебудови світу, розпочатий у XX в., у який українцям належала одна з перших ролей. Таким чином знищуються найцікавіші сторінки нашої історії.

Для української історіографії характерним є не констатуючий, а пояснючий (який часто виправдовується) характер інтерпретацій вітчизняного історичного процесу. А втім, ця обставина створює умови для широкого використання компаративістських підходів, що є сильним боком вітчизняної історіографічної рефлексії.

Отже, роблячи підсумки, можна стверджувати, що усвідомлення свого історичного часу — найважливіша задача, що стоїть перед нашим народом, а на основі цього необхідно не тільки виробити правильне ставлення до свого минулого, але й ясніше бачити перспективи майбутнього. Допомогти йому зробити це покликана історична наука.

Література

1. Казарян В. П. Понятие времени в структуре научного знания. — М., 1980. — 176 с.
2. Цит. за кн.: Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). — К., 2000. — С. 374.
3. Сватенко В. Я. Історія Слобідщини і новочасні пошуки. Концепції висвітлення минулого східного регіону як складової частини Української держави // Освітні традиції Слобожанщини на межі тисячоліть. — Харків, 2001. — С. 144–149.
4. Жуков Е. М. К вопросу о критериях периодизации истории // Новая и новейшая история. — 1979. — № 1. — С. 3–12.
5. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). — К., 2000. — 379 с.
6. История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в образах и рефератах. — М., 1996. — 255 с.